

Prancūzija ir Baltijos kraštai F. Mitterrando prezidentavimo laikotarpiu

DR. TILO SCHABERT

I
1990 metų kovo 11 dieną Lietuva, iki tol buvusi Sovietų Sąjungos dalimi, paskelbė atkurianti savo nepriklausomybę. Sovietų Sąjunga, vadovaujama Michailo Gorbačiovo, tokį žingsnį vertino kaip ne teisėtą ir į jį sureagavo grasindama ekonominėmis sankcijomis. Ar Lietuva atšauks savo nepriklausomybės paskelbimą ir tuo pačiu, praktiškai žiūrint, nebesieks pasitraukti iš politinio Sovietų Sąjungos režimo, kaip to reikalavo Gorbačiovas? Lietuvai reikėjo paramos. Jos viltys buvo nukreiptos į Vakarų, konkrečiai – į Prancūziją. Kaip sureagavo Prancūzija? Kokia buvo šios šalies užsienio politika „Baltijos šalių klausimu“, t. y. dėl Baltijos šalių reikalavimo atkurti savo nepriklausomybę, kurios jos neteko, jas Sovietų Sąjungai aneksavus jėga 1940 metais?

Francois Mitterrandas, kuris, būdamas Prancūzijos prezidentu, nustatė šalies užsienio politikos kryptį, į šį klausimą atsakė spaudos konferencijoje, vykusioje 1990 metų balandžio 26 d. Prezidentas buvo klausiamas apie Lietuvą, bet jo atsakymas tiko ir kitoms dviems Baltijos šalims. Jo klausė, ką jis pasakytų tiems, kurie „bijo, jog dabartinė Vakarų laikysena dėl padėties Lietuvoje galėtų nuvesti prie kito Miuncheno“. Mitterrandas atsakė:

Prancūzija jau žengė keletą žingsnių (...) tarp dviejų ašmenų. Pirmasis ašmuo yra susijęs su Lietuvos nepriklausomybe. Prancūzija yra viena iš kelių valstybių, niekada nepripažinusių Lietuvos nepriklausomybės praradimo 1939 metais. (...) Todėl [Prancūzijos užsienio politikos] intencijos yra visiškai aiškios ir atviros. Antra, keletui šimtmečių Rusijos imperijos ir Sovietų imperijos laikais Lietuva buvo užkariauta savo galingesnio kaimyno. Šiandien Gorbačiovas yra tų dviejų istorinių tradicijų paveldėtojas. Prieš jį iškylusi problema: ne tik Lietuva, bet ir kaip elgtis su tautybių klausimu. (...) Sovietų Sąjunga turi žengti neįtikėtinais sudėtingą žingsnį, prisitaikydama prie susidariusių dabartinių naujų sąlygų. Ir niekas, ypač lietuviai, nenori matyti dabartinių poslinkių užstrigimo ir sugrįžimo prie įtampos, kuri nežinia ką gali atnešti. Todėl mes skatiname dialogą.

Prancūzijos užsienio politika Baltijos klausimu rėmėsi dviem principais: (1) Prancūzija niekada nepripažino Estijos, Latvijos ir Lietuvos aneksijos ir nepripažins to ateityje. „Šių šalių teisinis vientisumas atlaikė aneksiją, net jei šios šalys faktiškai [šiuo metu] ir negali pasinaudoti savo suverenumu teise.“ Mitterrandas pakartotinai laikėsi šios nuomonės. (2) Tuo pat metu Prancūzija suvokė, jog Baltijos šalys priklausė politiniam Sovietų Sąjungos dariniui. Kompromisas tarp dviejų prieštaraujančių nuostatų – Estijos, Latvijos ir Lietuvos nepriklausomybės paskelbimo ir Sovietų Sąjungos noro išlaikyti Baltijos šalis savo sudėtyje – galėjo įvykti tik abiem pusėms kalbant.

II

Tad Baltijos šalių nepriklausomybės klausimu Prancūzija, vadovaujama Mitterrando, buvo Baltijos šalių pusėje – bet ne visais atvejais ir ne be tam tikrų išlygų. Tol, kol Estija, Latvija ir Lietuva buvo Sovietų Sąjungos dalis, jos galėjo atsiskirti tik besiderėdamos su ja. Nors teisiniu požiūriu jos buvo nepriklausomos, tokios jos nebuvo (ar dar nebuvo) tikrovėje. Todėl su jam būdingu dvilypumu (iš vienos pusės būdamas kovingo būdo, iš kitos – perspėjantis realistas) Mitterrandas simpatizavo Baltijos šalių gyventojams, bet tuo pačiu metu sakė, jog reikėtų suprasti ir Gorbačiovo dilemą – ar jis gali tiesiog imti ir leisti Baltijos šalims būti laisvoms, ar gali elgtis, atsižvelgdamas į būtent tokią tikrovę? Mitterrandas Prancūzijos politiką Baltijos šalių klausimu vedė vadovaudamasis būtent tokiu požiūriu. Nors pašaliečiams ji buvo sunkiai suprantama, Mitterrandui tokia laikysena atrodė logiška. Tokią pat laikyseną jis užėmė ir dėl Vokietijos susivienijimo, ir čia jis buvo nesuprastas. Konfliktas turėjo būti išspręstas, dėl to nebuvo jokių abejonių, bet viskas turėjo būti padaryta taip, kad būtų užkirstas kelias jė-

TSKP CK generalinis sekretorius Michailas Gorbačiovas 1990 m. sausio 11 d. susitikime su vilniečiais Vilniuje, Lenino aikštelėje.

Romo Jurgaičio nuotrauka, Lietuvos Ypatingasis archyvas

gos panaudojimui – pilietiniam karui ar karinei okupacijai. „Mes tikime, jog tokios krizės neturėtų vesti prie jėgos panaudojimo.“

III

Vietoj to, Mitterrando nuomone, politinės priemonės turi būti naudojamos siekiant šių tikslų: 1. Stabilizuoti vietovę, tai yra Baltijos regioną; 2. Spręsti konfliktus regione, nenaudojant jėgos; 3. Palaikyti Gorbačiovą jam siekiant tęsti *perestroiką* ir išlaikyti jį Sovietų Sąjungos vadovu; 4. Sėkmingai padėti Baltijos šalims siekti bendro jų nepriklausomybės pripažinimo; 5. Supažindinti Baltijos šalis po nepriklausomybės pasiekimo su Europos institucijomis ir tarptautine politika (Saugumo ir bendradarbiavimo Europoje komisija (CSCE), Jungtinių Tautų organizacija (UNO), Europos Sąjunga).

IV

Prancūzija stebėjo Baltijos regione vykusius įvykius, naudodama tris „stebėjimo taškus“. Tai buvo Prancūzijos ambasada Maskvoje, SSRS padalinys Prancūzijos užsienio ministerijos Europos departamente ir Mitterrando patarėjų komanda Eliziejaus rūmuose. Pirmieji dokumentai apie neramumus Baltijos šalyse buvo parašyti Užsienio reikalų ministerijoje. Vienas – 1988 metų lapkritį pavadintu „Protesto banga Baltijos šalyse prieš sovietų konstitucijos reformos naują projektą“, o antras, šešių puslapių, apie padėtį Baltijos šalyse parašytas 1989 metų rugsėjį. Pirmame dokumente, skyrelyje „Iššūkis centrinei sovietų galiai“, rašoma, kad Estijos Sovietų Aukščiausioji Taryba 1988 metų lapkričio 4 d. nusprendė sušaukti nepaprastąją sesiją. Estai buvo pasipiktinę, nes, skirtingai nei buvo nutarta rezoliucijose, priimtose Sovietų Sąjungos Komunistų partijos kongrese 1988 metų birželį, sovietų konstitucijos pertvarkos projektas, paskelbtas spalio 22 dieną, nė žodeliu neužsiminė apie didesnę sovietinių respublikų nepriklausomybę. Lapkričio 16 dieną, toliau rašoma [Užsienio reikalų ministerijos – Red.] dokumente, Estijos Taryba paskelbė veto visiems sovietiniams įstatymams ir paskelbė Estijos Respublikos suverenumą.

Antrame dokumente, parašytame praėjus vos metams nuo pirmojo paskelbimo, rašoma, kad padėtis trijose Baltijos respublikose pasikeitė dramatiškai. Gimė stiprūs baltų tautiniai judėjimai, buvo užmegzta daug ryšių su išoriniu pasauliu, ypač Skandinavijos valstybėmis; judėjimų atsiradimas pagimdė politinius-socialinius pokyčius, kurie įkvėpė stiprų troškimą atsiskirti nuo politinių Sovietų Sąjungos struktūrų: „Autonomijos reikalavimas virsta reikalavimu tapti nepriklausomomis“. Maskva į tai sureagavo griežtai.

V

Ką Mitterrandas ir jo vyriausybė darė, gautą informaciją apie tolimesnę raidą Baltijos regione paversdami politiniu veiksmu? Kaip jie bandė pasiekti tikslus, kuriuos užsibrėžė, atsižvelgdami į naujus įvykius? Pirmiausia jie galvojo apie žmones, kurie buvo ar galėjo būti vadovais tiems įvykiams rutuliojantis. Stengiantis įgyvendinti savo politiką, jiems buvo svarbiausias asmeninis veiksnys. Dar daugiau – jie buvo aktyvūs toje politikos srityje, ku-

ri buvo kuriama išimtinai asmeniškai, formuojama tų, kurie dalyvavo tarptautinėje politikoje siekdami gauti informacijos, keistis ja ir daryti sprendimus. Aš tai pavadinau „pasaulio politikos dirbtuvėmis“.

Pažiūrėkime į vieną iš pavyzdžių, ką reiškė susitelkimas ties asmeniniu veiksmu. „Dėl mūsų artimo sutarimo lietuvišku klausimu“, – Vokietijos kancleris Helmutas Kohlį rašė laiške prezidentui Mitterrandui 1990 metų gegužės 15 dieną, pranešdamas jam apie „[Kohlį] diskusiją su Lietuvos premjere Prunskiene gegužės 11 dieną“. Šiame laiške Kohlį pirmiausia premjerę palygino su Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos pirmininku Vytautu Landsbergiu: „Man susidarė įspūdis, kad Lietuvos premjerė rodo politinį šaltakraujiškumą ir kad [ji] iš principo yra atvira dialogui ir kompromisui. Toks požiūris iki tam tikro laipsnio prieštarauja Tarybos pirmininko Landsbergio požiūriui. Todėl aš jai pasiūliau, kad ji turėtų asmeniškai vykdyti būsimas derybas su Maskva.“

Antras pavyzdys dar labiau atskleidžia, ką Mitterrandas manė apie žmones, su kuriais jis turėjo reikalų, – su kitais jis dalijosi tomis mintimis, kartais net su susirūpinimu, nes svarbiausias dalykas buvo suvaldyti dabartinę įvykių raidą ir neleisti tiems įvykiams iškrypti iš vėžių. Štai ką kalbėjo Mitterrandas ir Rumunijos premjeras Petre Romanas: „Problema yra ta, kad baltai nėra išmintingi. Mes nepripažįstame aneksijos ir mes išsaugojome Baltijos šalių aukšą. Kiekvieną kartą, kai turiu rašyti Landsbergiui, ar į Latviją, ar Estiją, turiu tarti jiems būti kantriems. Antraip sovietai užpuls juos ir pateiks tai kaip sektiną pavyzdį kitiems.“

Kaip rodo dvi čia paminėtos citatos, baltų klausimu Mitterrandas ir jo vyriausybė veikė ne vieni – priešingai. Jie derino savo politiką su kitų kraštų vyriausybių politikomis, diskutuodami (keisdami, si idėjomis, informacija ir pamastymais), susitardami, sprenddami ir imdamiesi iniciatyvos – tai vis priemonės, iš kurių ir susideda pasaulio politikos dirbtuvių darbas. Vienas iš tokios politikos pavyzdžių – gegužės 15 dieną Kohlį parašytas laiškas Mitterrandui – jau buvo čia paminėtas. Leiskite pateikti dar vieną pavyzdį. Jis rodo Mitterrandą, jo amerikietį kolegą prezidentą Georą Bushą, Prancūzijos užsienio reikalų ministrą Rolandą Dumas ir jo kolegą, JAV valstybės sekretorių Jamesą Bakerį kartu dirbus politikos dirbtuvėse tuo metu, kai jų dėmesys, be kitų dalykų, buvo sutelktas ir į Lietuvos problemą. Vieta – Key Largo. Data – 1990 metų balandžio 19 diena. Bushas ir Mitterrandas jau ryte diskutavo, atskirai tai darė ir Bakeris su Dumas. Visi jie susitiko pietų metu, kurių metu kalbėtasi jau keturiose. Dumas pradėjo, sakydamas: „Mes kalbėjome apie Lietuvą“, Bushas atsakė: „Mes taip pat kalbėjome apie Lietuvą.“ Ir pridūrė: „Aš daug sužinojau iš Francois apie [Baltijos šalių] istoriją.“ (Čia reikėtų pasakyti, jog dėl savo puikaus išsilavinimo istorijos srityje Mitterrandas politikos dirbtuvėse dažnai imdavosi istorijos mokytojo vaidmens, ypač bendraudamas su prezidentu Bushu.) Bet Lietuva ne iš karto tapo jų pokalbio tema; tik vėliau Mitterrandas ir vėl sugrįžo prie šios temos, bet tada jau buvo pasakyti svarbūs dalykai, ypač Mitterrando:

Nukelta į 3 psl.

Atkelta iš 2 psl.

Francois Mitterrandas (FM): Kalbant apie Lietuvą: nereikalaukime iš Gorbačiovo to, ko mes nereikalautume iš diktatoriaus, kuris ateis po jo.

Bushas: Mes reikalaujame iš Gorbačiovo, kad jis neišduotų moralinių principų.

FM: Aš norėčiau priminti Jums, kad Prancūzija niekada nepripažino sovietų valdžios Lietuvoje. Kokius apribojimus mes galėtume taikyti?

Bakeris: Lietuviai galėtų sutikti vykti į Maskvą, bet ne kaip Sovietų Sąjungos dalis.

FM: Gorbačioviui įvykiai vyksta per greitai. Kijeve, prisimenu, Gorbačiovas galvojo apie federalinę sistemą, net apie nepriklausomybę. Lietuva galbūt parodė neapgalvotą skubėjimą.

Dumas: Jie neturi daugiau erdvės manevruoti.

FM: Jei jie yra fanatikai, tai baigsis kraujo praliejimu. Ir mes nesiūsimė savo kariuomenės.

VI

Po Lietuvos nepriklausomybės paskelbimo svarbiausias Prancūzijos tikslas buvo visus nurašinti – tiek Vilniuje, tiek Maskvoje. „Mes nenorime nieko daryti, kas įpiltų žibalo į ugnį“, – paaiškino Užsienio reikalų ministro Dumas kabineto vadovas Bernardas Kessedjianas sovietų ambasadoriui Paryžiuje Olegui Krivonogovui. Jis pakvietė ambasadorių į užsienio reikalų ministeriją konfidencialiam pasitarimui ir paprašė jo perduoti informaciją Dumas kolegai Maskvoje, Sovietų Sąjungos užsienio reikalų ministrui Eduardui Ševardnadzei. Krivonogovui (o drauge su juo – ir sovietų vadovams) buvo pranešta, jog Prancūzija yra labai susirūpinusi dėl susidariusios padėties ir jog ji pasisako už bet kokias pastangas, jei jos padėtų sprendžiant „problemą“, t. y. derantis dėl konflikto tarp Vilniaus ir Maskvos. Toks Prancūzijos laikysenos (Kessedjiano ir Krivonogovo pokalbio pagrindu) apibūdinimas buvo pakartotas Eliziejaus generalinio sekretoriaus Jean-Louis Bianco ranka rašytame dokumente apie Lietuvą prezidentui Mitterrandui kovo 24 dieną. Šiame dokumente jis padėti Lietuvoje prezidentui apibūdinti keliais trumpais sakiniiais: (a) gašdinančių gestų iš Maskvos pusės pagrausėjimas; (b) nesumažėjęs pasiryžimas Vilniuje toliau laikytis nepriklausomybės politikos ir (c) Maskvos atsakymas derėtis su Vilniumi.

Iškart po kovo 11 dienos, siekiant rasti tolimesnį veikimo būdą, Prancūzijos užsienio reikalų ministerijoje ir Eliziejaus rūmuose buvo surinkta, išanalizuota ir memorandume apibendrinta informacija apie padėtį Lietuvoje ir jos galimas politines, ekonomines ir karines pasekmes, o taip pat ir apie istorines aplinkybes. Kaip galime matyti iš užrašų, kai kurie parašyti ranka, juos skaitė Jean-Louis Bianco, vėliau – prezidentas Mitterrandas.

Apie tai buvo informuoti sprendimų priėmėjai, pasiskirstyta vaidmenimis. Maskva buvo paskirta Užsienio reikalų ministrui Dumas, Mitterrandas veikė darydamas viešus pareiškimus (kovo 20, 25, balandžio 26 ir gegužės 25 dienomis). Pavyzdžiui, kovo 25 dieną interviu TV kanale TF1 jis paaiškino, jog „mūsų vaidmuo susideda iš įtampos nedidini-mo“ ir tiesiogiai bendraujant su vadovaujančiais asmenimis. 1990 metų vasario 20 dieną du Lietuvos atstovai atvyko pas jį su laišku: Juozas Urbšys, kuris laiške pasirašė kaip „buvęs nepriklausomos Lietuvos užsienio reikalų ministras“, ir Vytautas Landsbergis, kuris pasirašė kaip „Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio parlamentinės asamblėjos pirmininkas“. Laiške jie aiškino: „Mes tikimės sėkmingai atkurti nepriklausomą Lietuvos valstybę“ ir, primindami Mitterrandui apie ypatingą Prancūzijos ir Lietuvos ryšį, jie paprašė jo „moralinės paramos Lietuvai“. Tiesa, laiškas prezidentui nebuvo įteiktas iki kovo 16 dienos. Mitterrandas į jį atsakė balandžio 19 dieną. „Lietuvos teisė į nepriklausomybę, – rašė jis, – nekelia abejonių“, bet „penkiasdešimties metų istorija sukūrė sudėtingus santykius tarp Vilniaus ir Maskvos“ ir tik „derybos“ yra tinkamiausias būdas „taikiai sprendžiant įvairias

iškilusias problemas“. Prancūzija ir kitos Europos bendruomenės narės siūlys būtent tokį kelią. Tai buvo „žinia“, kurią Prancūzijos užsienio reikalų ministras nusiuntė sovietų vadovams nuo prezidento. Mitterrandas joje nurodė sprendimą, priimtą Europos bendruomenės užsienio reikalų ministrų 1990 metų kovo 24 dieną Lisabonoje: „Dvyliktukas su susirūpinimu išgirdo pranešimus iš Lietuvos. Jis apeliuoja į didžiausią susilaikymą iš abiejų pusių. Jis tikisi pagarbaus, atviro ir sąžiningo dialogo tarp Maskvos ir Vilniaus, išvengiant jėgos panaudojimo ar grasinimo panaudoti jėgą, remiantis Helsinkio deklaracijos (Helsinki Final Act) principais.“

Ir vis dėlto padėtis Lietuvoje pasiekė kritinį tašką. Dvi dienos prieš Mitterrandui susitinkant su prezidentu Bushu Key Largo, balandžio 19 dieną, jis iš premjerės Margaret Thatcher gavo keturių puslapių laišką, kuriame ji apžvelgė diskusijos su Georgu Bushu Bermuduose turinį. Laiško pradžioje iš karto kalbama apie Lietuvą, nes „ji natūraliai buvo mūsų dėmesio centre“, rašė Thatcher, dėl Gorbačiovo grasinimo griebtis ekonominių apribojimų Lietuvai, ypač dujų tiekimo srityje. Thatcher rašė, jog ji tikisi, kad jie artimai tarsis dėl būsimų veiksmų. Bushas ir ji sutarė, jog progresas, kuris buvo pasiektas per paskutinius keletą metų Rytų-Vakarų santykiuose, neturi būti pastatytas ant kortos dėl Lietuvos krizės ir kad jie „privalo padaryti visa, kas įmanoma, siekiant paskatinti abi puses rasti sprendimą, pasitelkus dialogą ir diskusijas“.

VII

Tiesa, 1990 metų balandžio 18 dieną tokia politika kuriam laikui tapo neįmanoma. Tą dieną Sovietų Sąjungai nustojo tiekti dujas Lietuvai trimis iš keturių dujotiekių. Valstybė gavo vos penktadalį anksčiau tiekto dujų. „Maskva blokadą padarė tikrai skausmingą“, – savo memorandume balandžio 20 dieną rašė Mitterrando patarėja Anne Lauvergeon. Ji supažindino prezidentą su Maskvos veiksmais ir pasiūlė, kaip praktiškai padėti Lietuvai išeinant iš tokios sudėtingos padėties. Prancūzijos valdžia žengė politinį žingsnį balandžio 21 dienos rytą, kada oficialus Lietuvos atstovas Stasys Antanas Bačkis susitiko su Užsienio reikalų ministru Dumas. Prancūzijos žinioje Lietuvos vadovai, ypač Landsbergis, buvo raginami „paimti į skliaustus“, t. y. trumpam sustabdyti sprendimus, priimtus po nepriklausomybės paskelbimo. Maskva tikėjosi tokio „gesto“, prieš prasidedant deryboms tarp Vilniaus ir Maskvos. Dumas pirmiausia su tokiu žingsniu, kuris buvo žengtas ir Jungtinių Amerikos Valstijų vardu, kaip JAV valstybės sekretorius Bakeris pageidavo, supažindino

savo sovietinį kolegą Ševardnadzę. Tos pačios dienos antroje pusėje, 3 valandą, Bačkis sugrįžo į Prancūzijos ambasadą su Landsbergio atsakymu. Dumas iš karto parašė Mitterrandui, kad Landsbergis yra „pasiruošęs be išimčių užšaldyti visus įstatymus, kurie buvo priimti po kovo 12 dienos. (...) Viešas pareiškimas būtų padarytas (...), kiek jis susijęs su derybomis, šis pareiškimas nebus saistomas jokių sąlygų“. Dumas taip pat pranešė Mitterrandui, jog apie rezultatus jis praneš Bakeriui ir Shevardnadzei.

Buvo žengtas dar vienas politinis žingsnis – ši kartą bendras – vokiečių ir prancūzų. Pokalbio tarp Mitterrando ir Kohlio balandžio 25 dieną metu Vokietijos kancleris pasiūlė nusiųsti laišką Lietuvos vadovams: jame turėjo būti paaiškinta, jog Lietuvoje neturėtų būti padaryta ta pati klaida, kuri buvo padaryta Prahos pavasarį; kur „jie ėjo per greitai“. Balandžio 26 dieną Mitterrandas ir Kohlis pasiuntė dokumentą Landsbergiui. Jame Mitterrando balandžio 19 dienos laiške išsakytos mintys pateiktos dar stipriau:

Geriamas Prezidente,

Mes abu esame susirūpinę dėl padėties Lietuvoje raidos. Norėtume Jus supažindinti su savo požiūriu. Lietuvos žmonės aiškiai davė suprasti, jog jie nori

naudotis savo teise į nepriklausomybę. Jie negali būti dėl to kaltinami. Bet istorija sukūrė sudėtingas aplinkybes, susidedančias iš daugelio politinių, teisinių ir ekonominių detalių. Sprendimo suradimas reikalauja laiko ir kantrybės, siūloma sekti klasikinio dialogo keliu. Todėl norime, kad diskusijos tarp Jūsų ir sovietų vadovų prasidėtų kuo greičiau, jog dabartinė krizė pasibaigtų sprendimo, priimtino visoms pusėms, priėmimu.

Nėra abejonių, jog būtų naudinga kuriam laikui sustabdyti sprendimų, kuriuos padarė Jūsų parlamentas, pasekmes, idant diskusijos vyktų lengviau; sprendimai nepraras savo reikšmės, juk vis dėlto jie yra paremti visiems priimtinu (universaliu) principu – visų tautų apsisprendimo teise.

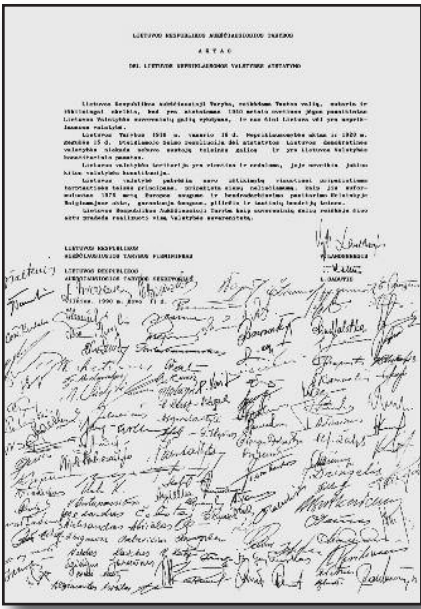
Laiško kopija buvo nusiųsta sovietų vadovams; laiško turinys nebuvo paviešintas Paryžiuje ir Bonoje, kol apie jį nebuvo pranešta Gorbačioviui. Balandžio 30 dieną Lietuvos premjero pavaduotojas Romualdas Ozolas interviu Danijos laikraščiui „Berlingske Tidende“ pranešė, jog Lietuva (kaip Prancūzija pasiūlė anksčiau) „trumpam sustabdys“ savo Kovo 11-osios nepriklausomybės paskelbimą ir paprašys Maskvą sėsti prie derybų stalo. Aplinkybės atrodė palankios: Gorbačiovas teigiamai atsiliepė į pasiūlymą dėl moratoriumo, kurį Mitterrandas ir Kohlis išsakė balandžio 28 dieną. „Berlingske Tidende“ toliau pranešė, jog Landsbergis galvojo apie dvejų metų moratoriumą, bet jis pokalbyje su Amerikos TV stotimi balandžio 29 dieną taip pat pabrėžė, jog kol kas nematyti jokių blokados susilpnėjimo ženklų iš Sovietų Sąjungos pusės.

Gegužės pradžioje padėtis vis dar nebuvo aiški. Gegužės 2 dieną prezidentas Landsbergis nusiuntė laišką prezidentui Mitterrandui kaip atsakymą į Mitterrando ir Kohlio pasiųstą laišką, kuriame jis pranešė apie Lietuvos ketinimą su Maskva derėtis dėl visko, išskyrus jos nepriklausomybę. Ir jis paprašė Mitterrando ir Kohlio pranešti sovietų vadovams, kad Lietuva yra pasiruošusi „svarstyti“ laikiną „nepriklausomos“ Lietuvos parlamento priimtų paskutinių sprendimų sustabdymą. Vilnius ir Maskva po viso to vis tiek nesikalbėjo, tai buvo aišku ir iš gegužės 3 dienos Prancūzijos ambasadoriaus Maskvoje Jean-Marie Merillono pranešimo apie jo pokalbį su Lietuvos atstovu Rusijos sostinėje Egidijumi Bičkausku: lietuvių problema buvo ryšys su Maskva. „Mes norime derėtis. Mes apie tai kalbame kiekvieną dieną. Maskva atsisako. (...) Aš [Bičkauskas] net negaliu prie nieko [sovietų valdžioje] prieiti.“

Kitos Baltijos šalys taip pat norėjo išsilaisvinti iš Maskvos glėbio. Gegužės 7 dieną Anatolijus Gorbunovas, Latvijos Sovietų Aukščiausiosios Tarybos pirmininkas, ir Imantas Daudišas, Aukščiausiosios Tarybos sekretorius, pasiuntė Mitterrandui laišką, kurį jis gavo gegužės 14 dieną, kuriame jie pranešė, jog Latvijos Aukščiausioji Taryba priėmė deklaraciją dėl Latvijos nepriklausomybės atkūrimo. Jie paprašė Prancūzijos prezidento paramos Latvijos pastangoms atkuriant visišką nepriklausomybę. „Baltijos klausimas, – rašė jie, – yra tarptautinis.“ Jis turi būti „sprendžiamas, jei norima suvienyti Europą“. Mitterrandas į šį laišką atsakė gegužės 23 dieną; jo atsakymas buvo daugeliu atveju toks pat, kaip ir balandžio 19 dienos atsakymas Landsbergiui, apie kurį jau rašyta anksčiau.

Mitterrandas išliko svarbiu žaidėju konflikte tarp Baltijos šalių ir ypač Lietuvos bei sovietų valdžios. Gegužės 10 dieną Eliziejaus rūmuose jis susitiko su Lietuvos premjere Kazimiera Prunskiene. Gegužės 25 dieną jis Maskvoje susitiko su Gorbačiovu. Derybos tarp Vilniaus ir Maskvos vis tiek nevyko. Pasak Mitterrando diplomatinės patarėjos Caroline de Margerie memorandumo, rašyto jam gegužės 10 dieną, abi pusės – Lietuva ir sovietai – paskelbė, jog „yra pasiruošusios dialogui“, bet sudaro nepalankias sąlygas jam pradėti. Jos memorandume rašoma, jog Landsbergis sutiko su siūlymu sustabdyti tam tikrų įstatymų, priimtų po nepriklausomybės paskelbimo, galiojimą, tačiau jis nesutiko atšaukti pačios nepriklausomybės paskelbimo. Iš kitos pusės Maskva laikėsi nuomonės, jog jau pats faktas, kad ji derėsis su Lietuva, suteikia jai ypatingą statusą. Viskas vyko, lyg derybų pabaiga – nepriklausomybė – yra neišvengiama, tačiau derybų pradžios taškas nebuvo padėtas.

Pabaiga kitame numeryje

Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos 1990 m. kovo 11 d. aktas „Dėl Lietuvos nepriklausomos valstybės atstatymo“, pasirašytas deputatų. Lietuvos valstybės naujasis archyvas

Prancūzija ir Baltijos kraštai F. Mitterrando prezidentavimo laikotarpiu

DR. TILO SCHABERT

ĆPabaiga. Pradžia 2012 m. sausio 7 d. „Kultūroje

Kalbėdamas su premjere Prunskiene, Mitterrandas iš karto pabrėžė, jog Lietuva yra labai svarbi Prancūzijai ir jog lietuvių tauta, be jokios abejonės, turi teisę į nepriklausomybę. Tačiau žodis „bet“ nuskambėjo iš realisto Mitterrando lūpų – jis, matydamas problemas ateityje, kalbėjo perspėdamas – tikrovė yra tokia, jog Lietuva įsiurbta į SSSR. O SSSR, nepaisant jos vidaus problemų, galėjo panaudoti karinę jėgą. Lietuva to padaryti negalėjo. Prancūzijos vadovas nenorėjo jėgų susidūrimo, kuris būtų tik pakenkęs lietuvių tautai, silpnesnei pusei. Tai būtų pakenkę ir SSSR bei Europos santykiams. Tačiau jis pasakė premjerei tiesiai į akis: „Jūs blogai sureagavote į Vokietijos-Prancūzijos laišką.“ Mitterrandas nematė kito kelio, išskyrus dialogą. „Gorbačiovas buvo sutriuškintas populistinių jūsų reikalavimų.“ Ir jis nesiėngė būti tarpininkas. „Aš nedirbu kieno nors labui, tačiau jei galiu padėti, padėsiu.“

Toks buvo jo ketinimas. Baigiantis pokalbiui su Prunskiene, Mitterrandas pasakė: „Mūsų – Vokietijos-Prancūzijos iniciatyva gali turėti dvi pasekmes: ji palengvins dialogą arba supykdyt sovietus, nes kai valstybės galva ir vyriausybės vadovas tariasi su Lietuvos, kuri pagal griežtą įstatymo aiškinimą yra SSSR dalis, prezidentu – tai patvirtina Lietuvos egzistavimą. Ar šis laiškas supykde Gorbačiova? Nežinau. Nuo tada sovietų pasiuntiniai buvo labai draugiški. Aš planuoju aplankyti [Gorbačiova] gegužės 25 dieną. Labai tikėtina, jog [derybų] galimybė egzistuoja.“

Maskvoje Mitterrandas šiuo klausimu ledų nepralaužė. Vis dėlto gegužės 28 dienos laiške jis galėjo pranešti prezidentui Bushui: „Gorbačiovas atviras dialogui, tačiau jis nepasiruošęs nusileisti dėl pagrindinių dalykų. Man atrodo, jog jis neatmeta galimybių derėtis, tačiau [bus tam pasiruošęs] tik praėjus tam tikram laikui.“ „Tam tikro laiko“ reikėjo laukti mėnesį. Birželio 29 dieną Lietuvos Aukščiausioji Taryba paskelbė moratoriumą kovo 11 dieną paskelbtam Nepriklausomybės atkūrimui. O liepos 2 dieną sovietų valdžia panaikino ekonominius apribojimus Lietuvai. Kalbėdamas su Mitterrandu Eliziejaus rūmuose 1990 metų spalio 11 dieną, Landsbergis jam pasakė: „Jūsų pagalbos dėka nuo balandžio mėnesio mes padarėme labai svarbią pažangą.“

VIII

Tačiau sausio 12 naktį, ankstyvomis 13-osios valandomis ir po to ėjusiomis dienomis ankstesnė padėtis blogėjo – smurtas prasiveržė Vilniuje, taip pat Rygoje ir Taline. Telegramų iš Maskvos virtinėje ambasadorius Merillonas detalčiai papasakojo, kas tada dėjosi. Toliau pateikiamos ištraukos padės susidaryti vaizdą apie padėtį:

Sausio 12 diena: Sausio 12-oji buvo sąmyšio ir didelio sąmyšio naktis Vilniuje. (...) Nepriklausomybės gynėjai pastatė sargybą prie vyriausybės pastatų, parlamento, radijo ir TV pastatų, telefono stočių. (...) Sovietų kariuomenė apsupo Lietuvos policijos pastatus, (...) Komunistų partijos nariai, išlikę ištikimi Maskvai, pareikalavo, kad būtų paskelbta nepaprastoji padėtis.

Sausio 13 diena: Coup d'etat yra akivaizdus. Sovietų kariuomenė ruošiasi pašalinti Landsbergio vyriausybę ir į valdžią Vilniuje pasodinti Lietuvos nacionalinį gelbėjimo komitetą, kuris paklustų Maskvai. (...) Yra vienas nežinomasis: Gorbačiovas. Nepaisant dramatiškų įvykių, keista, jog sovietų prezidentas tylėjo lygiai 24 valandas.

Sausio 13 diena: Pirmasis užsienio reikalų ministras [Sovietų Sąjungos] be manęs iškviatė JAV, Vokietijos, Suomijos, Didžiosios Britanijos ir Italijos ambasadorius. Jis norėjo mums perduoti „žinią“ nuo Gorbačiovo. (...) Jo žinia buvo tokia: „Padėtis Lietuvoje labai aiškiai netenkina masių. (...) Prezidentas Gorbačiovas nori išspręsti susidariusią padėtį vien tik diplomatinėmis priemonėmis. (...) Bet įvykiai vietoje įgauna pagreitį. (...) Buvo sudarytas Gelbėjimo komitetas, su kuriuo Maskvos siųsta delegacija užmezgė ryšį. Šis komitetas, o ne sovietų kariuo-

Keičiamas Lietuvos valstybės pavadinimas ant riboženkliaus pasienyje su Baltarusijos TSR. 1990 m. balandžio mėn.

V. Ščiavinsko nuotr. Lietuvos centrinis valstybės archyvas

menė, įvedė komendanto valandą.

Sausio 14 diena: Padėtis Vilniuje primena ne iki galo įvykdytą coup d'etat. Sovietų kariuomenė griebsi smurto penktadienio naktį ir ankstyvą šeštadienį, tai baigėsi siaubingomis pasekmėmis (mažiausiai 10 žuvusių ir 130 sužeistų). Ji įtvirtino marionetinį režimą, Gelbėjimo komitetą. (...) Teisėta valdžia, prezidentas Landsbergis, vyriausybė ir Aukščiausioji Taryba ir toliau kas dieną sėdi parlamente. (...) Atrodo, jog laikas yra palankus Landsbergiui. Jis išgyveno tris audringas dienas. Vilniuje žmonės tiki, jog pergalė bus jų. Krizė tebesitęsia. (...) Talinas ir Ryga imasi priemonių užtikrinti savo saugumą. Galų gale ir tai labai svarbu: Jelcinas randa progą patraukti žmonių dėmesį.

Sausio 14 diena: Coup d'etat Lietuvoje, atrodo, nepavyko. (...) Po 48 valandų dingimo viešumoje pasirodė sovietų prezidentas [Gorbačiovas]. (...) Jo pirmoji reakcija buvo paneigti savo atsakomybę (...) ir apkaltinti tuos, kurie vadovavo kariuomenei įvykių vietoje. Jelcinas paskelbė savo kelionę į Estiją rezultatus. Jis susitiko su trimis Baltijos šalių prezidentais ir pasirašė su jais deklaraciją, kuria pasmerkė prievartą ir patvirtino keturių pasirašiusiųjų respublikų [trijų Baltijos šalių ir Rusijos] „nepriklausomybę“.

Sausio 14 diena: Pasitikėjimas Gorbačiovu subliuško. Baltijos šalys jam neatleis. (...) Lietuviška drama greitina respublikų būrimąsi, vykstantį Jelcino iniciatyva prieš Sovietų Sąjungą.

Pasak Merillono pastebėjimų, po viso to pasidarė aišku, kas, šnekant apie Sovietų Sąjungą, yra laimėtojas ir kas pralaimėjusysis šioje „lietuviškoje dramoje“: laimėtojas buvo Borisas Jelcinas, kuris ėjo Rusijos pusėje prieš Gorbačiova ir Sovietų Sąjungą; pralaimėjusysis buvo Gorbačiovas, kuris bandė Sovietų Sąjungą išsaugoti vieningą.

Kaip rodo pastabos, kurias Mitterrandas brūkštelėjo Merillono telegramose, ir jis, o ne tik jo pavaldiniai stebėjo įvykius Vilniuje sausio 12 ir 13 dienomis ir tai, kas vyko, buvo užfiksuota ypač detalčiai – iš vienos ataskaitos į kitą, diena po dienos. Amerikos prezidentas iš karto griežtai sureagavo – sausio 13 popietę vykusioje spaudos konferencijoje, sukviestoje dėl Vilniaus įvykių. Vokietijos ir Prancūzijos užsienio reikalų ministrai bendrame pareiškime, paskelbtame tą pačią dieną, taip pat pasmerkė sovietų kariuomenės veiksmus Lietuvoje ir kvietė Gorbačiova sustabdyti jėgos naudojimą, vadovaujantis jo paties praėjusios dienos pareiškimu. Mitterrandas griebsi plunksnos ir parašė Gorbačiovui laišką, kurį išsiuntė sausio 17 dieną. Mitterrandas išreiškė viltį, jog Lietuva, kaip ir kitos dvi Baltijos respublikos, atgaus savo nepriklausomybę „šalies demokratizacijos ir naujos sandaros Europos“ raidoje. Bet tuo pat metu jis pastebėjo, jog tokia raida gali vykti tik dialogo keliu. Mitterrandas rašo suvokiąs, kad Gorbačiovas siekia savo šalyje sukurti „demokratinę valstybę, pavaldžią įstatymui“, ir todėl kreipiasi į Gorbačiova, kad Baltijos šalyse būtų „sukurtos normalios demokratinio gyvenimo sąlygos, ir [tiki], kad konstruktyvus dialogas su Baltijos šalių žmoniu laisvai išrinktais atstovais prasidės“.

Sausio pabaigoje Baltijos šalių neramumai per-

sikėlė į Rygą. Sausio 21 dienos vakare mieste vyko šaudymai, kurių metu penki žmonės buvo nužudyti, dešimt sužeista. Prancūzijos užsienio reikalų ministerija iš karto sureagavo tokiais žodžiais: „Prancūzija smerkia jėgos panaudojimą Baltijos respublikose. Po Lietuvos dabar Latvija tapo smurto prieš atgimstančią demokratiją scena. Prancūzija dar kartą pabrėžia, jog policija ir karinis smurtas negali būti atsakymas į teisėtą Baltijos šalių gyventojų norą atkurti nepriklausomybę ir atnaujina kvietimą dialogui.“

Sovietų valdžia, vadovaujama Gorbačiovo, turėjo ieškoti išeities. Pirmiausia sausio 22 dieną Gorbačiovas sukvietė spaudos konferenciją, kurioje jis planavo nusikratyti bet kokios kaltės dėl įvykių Vilniuje ir Rygoje. Jis paaiškino, kad tie įvykiai jokių būdu nėra jo vadovaujamos vyriausybės politikos išraiška. Antra, referendumas dėl nepriklausomybės buvo surengtas Baltijos šalyse. Referendume Lietuvoje vasario 9 dieną 90,47 proc. balsavusiųjų pasisakė už nepriklausomybę, o referendumuose, vykusiuose Latvijoje ir Estijoje kovo 3 dieną, už nepriklausomybės paskelbimą balsavo atitinkamai 73 proc. ir 78 proc.

Per kitus keletą mėnesių Paryžius budėjo ir sekė Baltijos šalių įvykius. Tai rodo Mitterrando rašyti dokumentai ir asmeniniai pasikalbėjimai su Thatcher ir Bushu, o taip pat Latvijos ir Lietuvos prezidentų apsilankymai pas Mitterrandą (gegužės 16 ir birželio 20 dienomis) bei jo susirašinėjimas su vadovaujančiais Baltijos šalių politikais. Ir jie stebėjo Gorbačiova. „Mes gerai valdome Gorbačiova. Vis dėlto norėčiau, kad mes išlaisvintume Baltijos šalis!“ – sakė Bushas Mitterrandui liepos 14 dieną. Tačiau postūmis naujiems įvykiams atėjo jau iš kitų žaidėjų. Liepos 29 dieną Rusija, vedama prezidento Jelcino, pripažino Lietuvos nepriklausomybę. O rugpjūčio 19 dieną įvyko pučas prieš Gorbačiova, kuris, kaip paaiškėjo rugpjūčio 21 dieną, buvo nesėkmingas. Gorbačiovo nuostata dabar buvo dar silpnesnė nei anksčiau. Rugpjūčio 20 dieną Estija paskelbė atkurianti nepriklausomybę, o kitą dieną su nepriklausomybės deklaracija, kuri buvo paskelbta anksčiau, o dabar ir įtvirtinta, Estija pasėkė ir Latvija.

Prancūzijos užsienio reikalų ministras Dumas pareikalavo dvylikos Europos bendruomenės valstybių užsienio reikalų ministrų nepaprastosios sesijos. Sesijos tikslas buvo paskelbti oficialią EB deklaraciją, kurioje būtų: (a) pripažintas Baltijos šalių nepriklausomybės atkūrimas; (b) paskelbta apie diplomatinį santykių su šiomis šalimis atnaujinimą; (c) pranešta apie EB šalių norą, kad Baltijos šalys kuo greičiau taptų Jungtinių Tautų dalimi. Dvylika užsienio reikalų ministrų šią deklaraciją priėmė rugpjūčio 27 dieną ir paskelbė tai pranešime: „Europos bendruomenė ir jos šalys narės šiltai sveikina Baltijos šalių suverenumo ir nepriklausomybės, kurios jos neteko 1940 metais, atkūrimą. (...) Dabar atėjo laikas po daugiau nei 50 metų šioms šalims dar kartą užimti tinkamą vietą Europos šalių bendruomenėje.“

Tai pakomentavo prezidentas Mitterrandas Mi-

Nukelta į 3 psl.

Atkelta iš 2 psl.

nistrų tarybos sesijoje 1991 metų rugpjūčio 28 dieną, prisimindamas laišką, kurį jis kartu su kancleriu Kohliu pasiuntė prezidentui Landsbergiui balandžio 26 dieną: „To laiško [pagrindinė] mintis buvo teisė į nepriklausomybę, taip, bet [taip pat] ir prašymas būti kantriems, kad būtų išvengta 'tarpusavio skerdynių'. Iki tol buvo pernelyg pavojinga Baltijos šalių gyventojams patiems žengti tą žingsnį. Po pučo nepasisekimo tokia rizika jau neegzistuoja.“

IX

Per kitus trejus metus, per kuriuos Mitterrandas vis dar buvo Prancūzijos prezidentas, santykiai tarp Prancūzijos ir Baltijos šalių vystėsi pagal normalius tarptautinių santykių principus. Mitterrandas priėmė Lietuvos ir Latvijos prezidentus ir Lietuvos bei Estijos premjeras Paryžiuje, o 1992 metais nuo gegužės 13 iki 15 dienos jis pats su oficialiu vizitu – pirmasis iš Vakarų vadovų – apsilankė kiekvienoje Baltijos šalyje, kur susitiko su vadovaujančiais politikais. Su Lietuva jis pasirašė draugystės sutartį, o su Estija ir Latvija – ekonominius susitarimus. Estijai ir Lietuvai buvo paskolinta atitinkamai 20 ir 10 milijonų frankų. Remiantis užsienio reikalų ministro Dumas pareiškimu, duotu Ministrų tarybai 1992 metų gegužės 20 dieną, Mitterrando kalba, pasakyta Lietuvos parlamente, buvo jo apsilankymo kulminacija. Tiesa, Dumas taip pat pranešė, jog pagrindinis visų trijų valstybių vyriausybių rūpestis buvo visiškai Rusijos kariuomenės dalinių, kurie vis dar buvo kiekvienos iš tų šalių teritorijoje, išvedimas.

Prancūzijoje šis klausimas tapo dar vienu šios

šalies užsienio politikos rūpesčiu Mitterrando prezidentavimo metu. Lankydamasis su oficialiais vizitais, viešai pasirodydamas Vilniuje, taip pat Talline ir Rygoje, Prancūzijos prezidentas labai aiškiai išdėstė Prancūzijos nuostatą: Rusijos kariuomenės dalinių buvimas trijų Baltijos šalių teritorijoje buvo „neįprastas ir stulbinantis“. Jis taip pat nesutiko su sandorio, kurį Rusijos prezidentas Jelcinas bandė įtikinti jį sudaryti, sąlygomis. 1992 metų lapkričio 7 dieną Jelcinas parašė Mitterrandui trijų puslapių laišką dėl „Rusijos Federacijos karinių dalinių išvedimo iš Latvijos, Lietuvos ir Estijos teritorijų klausimo“. Jelcinas pabrėžė, jog Rusijos vadovybė turi „aiškų ir vienareikšmišką ketinimą“ „išvesti kariuomenę iš Baltijos šalių per kuo trumpesnę priimtą laiką“. Tačiau jis tokį sprendimą susiejo su dviem sąlygomis: finansine ir technine pagalba, įkurdinant Rusijoje pajėgas, išvestas iš Baltijos šalių, ir užtikrinant rusakalbių, gyvenančių Baltijos šalyse, teises. Dėl pirmosios sąlygos Jelcinas paprašė Prancūzijos prezidento finansinės paramos. Jis taip pat norėjo Prancūzijos paramos dėl Rusijos planų stojant į CSCE ir Jungtines Tautas.

Mitterrandas į laišką atsakė gruodžio 10 dieną, aiškiai ketindamas parodyti Rusijai jos vietą. Esu laimingas, rašė jis, kad Jelcinas išsakė Rusijos ketinimą „visiškai išvesti karinius dalinius, tvarkingai ir per kuo trumpesnę laiką“. Dėl to, beje, „mes visi“ sutikome CSCE konferencijoje Helsinkyje 1992 metų liepą. Tuo pačiu Prancūzija sveikino susitarimą, kurį Rusija pasirašė su Lietuva rugsėjo 8 dieną, pagal kurį Rusijos kariniai daliniai iš Lietuvos iškeliausi iki 1993 metų rugpjūčio 31 dienos, ir tikėjosi, jog Rusija nedelsdama dėl to paties susitars su Lat-

vija ir Estija. Dėl karinių dalinių įkurdinimo Rusijoje Prancūzija ir jos partnerės Europos bendruomenėje pažadėjo dirbti su projektu, ruošiant 10 000 buvusių karininkų grąžinti į civilinį gyvenimą. Kitos pagalbos Rusija negali tikėtis. Mitterrandas nepasakė nė vieno žodžio dėl Prancūzijos pasiryžimo suteikti Rusijai finansinę paramą, kurios prašė Jelcinas.

Rusijos kariuomenė iš Baltijos šalių nepasi-traukė dar ilgai, net ir Mitterrandui palikus pareigas. Tiesa, iš Lietuvos kariuomenė buvo išvesta dar Mitterrandui esant prezidentu, 1993 metų rugpjūtį. Ta proga Lietuvos ir Prancūzijos prezidentai pasikeitė laiškais. Algirdas Brazauskas rašė iš Vilniaus rugsėjo 3 dieną: „Jūsų Ekscelencija, noriu pasidailinti su Jumis savo ir visos Lietuvos džiaugsmu: prieš kelias dienas paskutiniai Rusijos kariuomenės daliniai paliko mūsų šalį. Noriu pasinaudoti šia proga ir širdingai Jums padėkoti už Jūsų veiksmingą paramą įgyvendinant teisėtus Lietuvos troškimus.“ Mitterrandas atsakė iš Paryžiaus rugsėjo 29 dieną: „Prancūzija yra laiminga dėl kariuomenės išvedimo, kurį ji rėmė ir kuris dabar gali prisidėti stiprinant saugumą ir taiką Europoje. (...) Prancūzija tiki, jog Rusijos kariuomenė bus išvesta ir iš Latvijos bei Estijos, kad Baltijos regionas taptų stabilumo ir gerovės regionu. Po dvejų metų nuo nepriklausomybės paskelbimo Lietuvoje prasideda nauja era.“

Iš anglų kalbos vertė **Dalia Cidzikaitė**

Dr. Tilo Schabert – politikos mokslų profesorius emeritas (University of Erlangen). Straipsnis paskelbtas „Baltic Worlds“, special issue, The Ninth Baltic Conference, June 2011; baltic-worlds.com (pasirodė 2011 m. rugpjūčio 1 d.) www.baltic-